

УДК 343.241

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.06.132>

СИСТЕМА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ВПЛИВУ

Федорович Н.А.,*доктор філософії в галузі права,**асистент кафедри кримінального права і кримінології**Львівського національного університету імені Івана Франка**ORCID: 0000-0002-9161-9700*

Федорович Н.А. Система кримінально-правового впливу.

У статті проаналізовано систему кримінально-правового впливу, а саме показано складові такої системи та зв'язки між ними. Обґрунтовується, що перший рівень кримінально-правового впливу полягає у виборі заходу кримінально-правового впливу, оскільки останній визначає особливості досудового розслідування та, за його наявності, судовий розгляд, а також, за необхідності у їх застосуванні, вибір засобів кримінально-правового впливу. Аргументовано, що заходами кримінально-правового впливу слід вважати кримінальну відповідальність, звільнення від кримінальної відповідальності, заходи, які виключають кримінальну відповідальність. Натомість засобами кримінально-правового впливу названо покарання, звільнення від відбування покарання, призначеного судом, звільнення від подальшого відбування призначеного судом покарання, судимість, обмежувальні заходи, примусові заходи медичного характеру, примусове лікування, спеціальну конфіскацію, заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, примусові заходи виховного характеру. Наявність кримінальної відповідальності зумовлює можливість вибору будь-якого засобу кримінально-правового впливу у разі існування відповідних підстав та умов. Заходи, які виключають кримінальну відповідальність, можуть бути самодостатніми і не потребувати застосування засобів кримінально-правового впливу, але за потреби суд може призначити спеціальну конфіскацію, примусові заходи медичного характеру, примусові заходи виховного характеру, вибір яких залежить від наявності відповідних підстав та умов. Звільнення від кримінальної відповідальності допускає застосування обмежувальних заходів та спеціальної конфіскації. Засоби кримінально-правового впливу по суті є результатом розгляду обставин справи в тих межах, які обумовлені вибраними заходами кримінально-правового впливу. Відповідно, засоби кримінально-правового впливу умовно відносимо до другого рівня кримінально-правового впливу. Вказане відображає пов'язаність

заходів та засобів кримінально-правового впливу і становить його систему.

Ключові слова: кримінально-правовий вплив, заходи кримінально-правового впливу, засоби кримінально-правового впливу, кримінальна відповідальність, звільнення від кримінальної відповідальності, відсутність кримінальної відповідальності.

Fedorovych N.A. System of criminal-legal influence.

The article analyzes the criminal-legal-influence system, namely, the components of such a system and the connections between them are shown. It is substantiated that the first level of criminal law influence lies in the selection of the measure of criminal law influence, as this choice determines the specifics of pre-trial investigation and, if applicable, the court proceedings, as well as, where necessary, the selection of means of criminal law influence. It is reasoned that measures of criminal law influence should be considered as criminal liability, discharge from criminal liability, and measures that exclude criminal liability. Instead, punishment, exemption from serving the sentence imposed by the court, exemption from further serving the sentence imposed by the court, conviction, restrictive measures, compulsory medical measures, compulsory treatment, asset forfeiture, criminal law measures applied to legal entities, compulsory reformatory measures are called the means of criminal legal influence. The existence of criminal liability enables the possibility of choosing any means of criminal law influence if the appropriate grounds and conditions are present. Measures that exclude criminal liability may be self-sufficient and do not require the application of means of criminal law influence, but if necessary, the court may impose asset forfeiture, compulsory medical measures, or compulsory reformatory measures, the selection of which depends on the presence of relevant grounds and conditions. Discharge from criminal liability allows for the application of restrictive measures and asset forfeiture.

Means of criminal-legal influence are essentially the result of consideration of the circumstances of the case within the limits determined by the selected measures of criminal-legal influence. Accordingly, the means of criminal-legal influence are conditionally attributed to the second level of criminal-legal influence. The above reflects the connection of measures and means of criminal-legal influence and constitutes its system.

Key words: criminal-legal influence, measures of criminal-legal influence, means of criminal-legal influence, criminal responsibility, discharge from criminal liability, absence of criminal responsibility.

Постановка проблеми. Кримінально-правовий вплив можна беззастережно віднести до основних явищ кримінального права, однак поняття кримінально-правового впливу та його ознаки породжують дискусії, адже немає єдиного підходу до їх розуміння, а Кримінальний кодекс України (далі – КК України) [1] взагалі не оперує цим поняттям. Вказане зумовлює відсутність однакового бачення складових елементів системи кримінально-правового впливу. Адже очевидно, що кримінально-правовий вплив здійснюється за допомогою відповідних інструментів, і ці інструменти застосовуються не хаотично, вони певним чином пов'язані між собою. А відтак становлять собою систему кримінально-правового впливу, яку потрібно дослідити.

Мета дослідження. Визначити елементи кримінально-правового впливу та відобразити їх систему.

Стан опрацювання проблематики. У науці поняття кримінально-правового впливу не надто досліджене, його визначення може охоплювати різноманітну кількість явищ (А.А. Березовський [2], О.В. Ус [3] та інші). Натомість більша увага науковців прикута до заходів кримінально-правового впливу або їх ще називають заходами кримінально-правового характеру, кримінально-правовими заходами, кримінально-правовими наслідками діяння, становищем особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, правовими наслідками засудження особи, кримінально-правові засоби тощо [4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12], які є інструментами кримінально-правового впливу. У процесі дослідження заходів кримінально-правового впливу низка вчених писали про їх класифікацію [8, с. 11–15; 9, с. 51–96; 10; 11; 12, с. 41–42; 13; 14, с. 237]. Однак помилково буде ототожнювати класифікацію заходів кримінально-правового впливу та систему кримінально-правового впливу, оскільки класифікація не розкриває повною мірою структуру кримінально-правового впливу та не показує зв'язки елементів системи кримінально-правового впливу між собою.

Виклад основного матеріалу. Як вже зазначалося, до визначення кримінально-правового впливу підходять по-різному, відповідно й елементи кримінально-правового впливу можуть відрізнятися. У цій статті не розглядатиметься кримінально-правовий вплив у широкому значенні, тому ідеологія, кримінально-правова політика і тому подібне не визначатиметься як елементи кримінально-правового впливу. Розглянемо кримінально-правовий вплив у його зв'язку із заходами кримінально-правового впливу.

До системи кримінально-правового впливу включають: кримінальну відповідальність, заходи кримінально-правового впливу щодо фізичних осіб і заходи кримінально-правового впливу щодо юридичних осіб, хоча два останні елементи подають по-різному [11; 15, с. 85–86; 16, с. 183]. Варто звернути увагу, що кримінальну відповідальність і заходи кримінально-правового впливу пов'язують, але не ототожнюють [10; 17; 18; 19]. Перелік заходів кримінально-правового впливу є доволі різноманітний. До нього включають, зокрема, добровільну відмову при незакінченому кримінальному правопорушенні (ч. 1 ст. 17, ст. 31 КК України), обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння (Розділ VIII Загальної частини КК України), звільнення від кримінальної відповідальності (Розділ IX Загальної частини КК України та відповідні частини статей Особливої частини КК України), покарання (Розділ X Загальної частини КК України), звільнення від покарання та його відбуття (Розділ XII Загальної частини КК України, ст.ст. 104–107 КК України), але для практичної зручності розглядатимемо це як три різні заходи – звільнення від призначення покарання; звільнення від відбування покарання, призначеного судом; звільнення від подальшого відбування призначеного судом покарання [20, с. 424], судимість (Розділ XIII Загальної частини КК України, ст. 108 КК України), обмежувальні заходи (Розділ XIII-1 Загальної частини КК України), примусові заходи медичного характеру (ст.ст. 92–95 КК України), примусове лікування (ст. 96 КК України), спеціальну конфіскацію (ст.ст. 96-1 – 96-2 КК України), заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб (Розділ XIV-1 Загальної частини КК України), примусові заходи виховного характеру (ч. 1, 2 ст. 97, ст. 105 КК України). Також до заходів кримінально-правового впливу деколи включають і кримінально-процесуальні форми впливу на особу, однак вважаємо, що кримінально-правовий вплив може включати тільки ті способи впливу, які передбачені у КК України, бо Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України) містить

кримінально-процесуальні заходи впливу, і змішувати їх разом із кримінально-правовими не потрібно. Відтак, визначившись із елементами кримінально-правового впливу, спробуємо сформулювати систему кримінально-правового впливу.

Як вже було сказано, кримінально-правовий вплив пов'язують з кримінальною відповідальністю, і саме кримінальну відповідальність варто назвати *заходом кримінально-правового впливу*. Адже як правильно зауважила Ю.М. Ковалик, поняття «захід» варто розуміти як сукупність дій або засобів для досягнення, здійснення чого-небудь, і таке поняття тлумачиться ширше й охоплює «засіб» [21, с. 35-36]. Так, кримінальна відповідальність як захід кримінально-правового впливу реалізується зокрема за допомогою *засобів кримінально-правового впливу*. Класично вважається, що кримінальна відповідальність існує у трьох формах, які зображують так: 1) осуд особи, тобто визнання її винною у вчиненні кримінального правопорушення, поєднаний зі звільненням від призначення покарання; 2) осуд особи поєднаний зі звільненням від відбування покарання, призначеного судом, та судимістю (за винятком звільнення особи від відбування покарання у зв'язку з набранням чинності законом, що усуває караність діяння); 3) особа зазнає осуду, їй призначається покарання, яке вона відбуває, і у такої особи наявна судимість [22, с. 630-631; 23, с. 42-43; 24, с. 142-144; 25, с. 70-71]. Тобто кримінальна відповідальність реалізується за допомогою *засобів кримінально-правового впливу*, таких як покарання, звільнення від призначення покарання, звільнення від відбування покарання, призначеного судом, звільнення від подальшого відбування призначеного судом покарання та судимість. Зокрема М.І. Хавронюк називає їх заходами, пов'язаними із кримінальною відповідальністю [10, с. 7]. Осуд не вважаємо засобом кримінально-правового впливу, оскільки він лише констатує вчинене особою і не передбачений як самостійний засіб у КК України.

Кримінальна відповідальність не єдиний захід кримінально-правового впливу, адже у КК України наявні також так звані «антиподи кримінальної відповідальності». Можна констатувати, що кримінальний закон містить декілька заходів, які регламентують відсутність кримінальної відповідальності, або їх ще у науці називають «обставини та підстави, за яких особа не притягується до кримінальної відповідальності» і поділяють їх на дві групи: «обставини, що виключають саму злочинність діяння, внаслідок яких особа не підлягає кримінальній відповідальності» та «обставини, наявність яких дозволяє звільнити особу, що вчинила злочин, від кримінальної відповідальності» [26, с. 78-

80]. Погоджуємося з цим підходом, однак видозмінимо назви у зв'язку із розвинутою у цій статті концепцією і запропонуємо такі дві групи:

1) заходи, які виключають кримінальну відповідальність (малозначність діяння (ч. 2 ст. 11 КК України), готування до кримінального проступку або злочину, за який статтею Особливої частини КК України передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк до двох років або інше, більш м'яке покарання (ч. 2 ст. 14 КК України), добровільна відмова при незакінченому кримінальному правопорушенні (ст. 17, 31 КК України), вчинення діяння в стані неосудності (ч. 2 ст. 19 КК України), недосягнення особою віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність (ст. 22 КК України), обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння (Розділ VIII Загальної частини КК України), підстави, передбачені ч. 2 ст. 385, ч. 2 ст. 396 КК України);

2) звільнення від кримінальної відповідальності (Розділ IX Загальної частини КК України та відповідні частини статей Особливої частини КК України).

Вказані заходи ставимо на один рівень із кримінальною відповідальністю, оскільки лише заходи кримінально-правового впливу визначають рух кримінального провадження щодо відповідної особи. Так, згідно із ч. 2 ст. 283 КПК України, прокурор зобов'язаний у найкоротший строк після повідомлення особі про підозру здійснити одну з таких дій: 1) закрити кримінальне провадження; 2) звернутися до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності; 3) звернутися до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру [27]. З урахуванням цього припису, а також заходів та засобів кримінально-правового впливу, ствердимо таке:

1. Заходи, які виключають кримінальну протиправність діяння, зумовлюють найчастіше закриття кримінального провадження, однак можливе звернення із клопотанням до суду у разі потреби у застосуванні таких засобів кримінально-правового впливу як примусові заходи медичного характеру, примусові заходи виховного характеру чи спеціальна конфіскація. Звісно, за відсутності відповідних підстав та умов, жоден із засобів кримінально-правового впливу не буде призначений.

2. Для звільнення особи від кримінальної відповідальності прокурор може без проведення досудового розслідування у повному обсязі звернутися до суду з відповідним клопотанням (ч. 2 ст. 286 КПК України). Такий захід кримінально-правового впливу може не потребувати

застосування засобів кримінально-правового впливу, однак можливо призначити спеціальну конфіскацію або обмежувальний (-і) захід (-оди).

3. Якщо прокурор вважає, що особа має зазнати кримінальної відповідальності, то він звертається до суду з обвинувальним актом, і особі можуть бути призначені відповідні вищезгадані засоби кримінально-правового впливу, пов'язані із кримінальною відповідальністю. Однак потрібно зробити ремарку, що спеціальна конфіскація, обмежувальні заходи, примусове лікування, примусові заходи медичного характеру (відповідно до ч. 2 ст. 20 КК України, визнання особи обмежено осудною враховується судом при призначенні покарання і може бути підставою для застосування примусових заходів медичного характеру, а також випадок, передбачений ч. 1 ст. 84 КК України) та примусові заходи виховного характеру (ст. 105 КК України) можуть бути застосовані за наявності кримінальної відповідальності. Варто зауважити, що заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб призначаються у зв'язку із кримінальною відповідальністю уповноваженої особи юридичної особи у випадках, передбачених ст. 96-3 КК України. Відповідно, у межах кримінальної відповідальності можливий вибір між усіма наявними засобами кримінально-правового впливу.

Відтак, розуміємо, що особливості досудового розслідування та судовий розгляд, за його наявності, будуть залежати від заходів кримінально-правового впливу. Саме заходи кримінально-правового впливу є реакцією держави на вчинене кримінальне правопорушення або ж на діяння, яке за ознаками схоже до кримінального правопорушення, передбаченого КК України (йдеться про діяння неосудних осіб; діяння осіб, які не досягли віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність; діяння особи за наявності обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння). Заходи кримінально-правового впливу по своїй суті становлять перший рівень кримінально-правового впливу. На цьому регулювання суспільних відносин кримінальним правом може й завершитись, без необхідності застосовувати засоби кримінально-правового впливу.

За потреби у призначенні засобів кримінально-правового впливу, їх вибір залежить від відповідного заходу кримінально-правового впливу. У рішенні суду (вироку чи ухвалі) відображається, який із засобів кримінально-правового впливу буде застосований, але фактичне застосування відбувається після набрання відповідного рішення суду законної сили (покарання, звільнення від подальшого відбування призначеного судом покарання, обмежувальні заходи, примусові заходи медичного характеру, примусове лікування, спеціальна конфіскація, заходи кримінально-право-

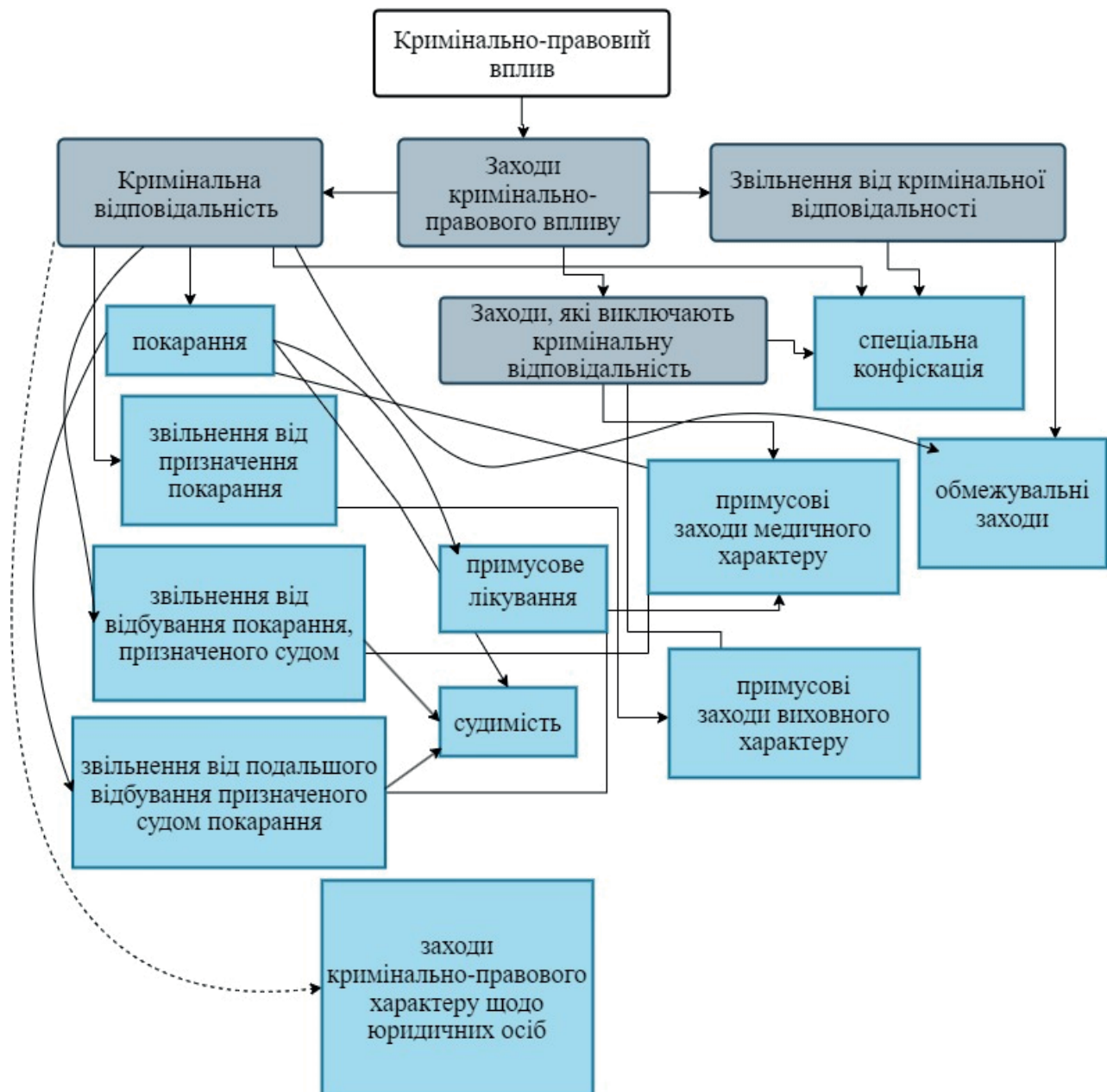
вого характеру щодо юридичних осіб, примусові заходи виховного характеру, судимість), рідше – одночасно з набранням рішення законної сили (звільнення від покарання, звільнення від відбування покарання, якщо йдеться про безумовні види звільнення). Засоби кримінально-правового впливу не зумовлюють специфіки кримінального провадження, а по суті є результатом розгляду обставин справи в тих межах, які обумовлені вибраними заходами кримінально-правового впливу. Відповідно, засоби кримінально-правового впливу умовно відносимо до другого рівня кримінально-правового впливу.

Ще одна відмінність заходів та засобів кримінально-правового впливу є те, що одночасно вибирати різні заходи кримінально-правового характеру не можливо. Наприклад, наявність заходів, які виключають кримінальну протиправність діяння, зумовлюють неможливість звільнити особу від кримінальної відповідальності чи навпаки – зазнати кримінальної відповідальності. Звісно, якщо до особи застосовано умовне звільнення від кримінальної відповідальності (ст. 47 КК України, ч. 1 ст. 97 КК України), то за невиконання відповідних умов, кримінальна відповідальність настає, але, очевидно, що така наявність двох заходів кримінально-правового впливу не є одночасною.

Натомість можливе призначення декількох засобів кримінально-правового впливу одночасно (наприклад, покарання, не пов'язане з позбавленням волі, та обмежувальні заходи). Треба також зауважити, що є заходи кримінально-правового впливу, які не можливо призначити самостійно, тобто без призначення інших засобів кримінально-правового впливу. Це такі, як звільнення від подальшого відбування призначеного судом покарання, судимість, примусове лікування, заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. Останні із названих засобів умовно мають прив'язку до інших засобів кримінально-правового впливу, адже для їх застосування потрібно, щоб настала кримінальна відповідальність уповноваженої особи юридичної особи у випадках, передбачених ст. 96-3 КК України.

Отже, систему кримінально-правового впливу можливо зобразити таким чином (див. Схема).

Варто констатувати, що система кримінально-правового впливу доволі складна як зв'язками заходів та засобів кримінально-правового впливу, так і зв'язками засобів кримінально-правового впливу між собою. Пропоноване відображення системи кримінально-правового впливу може слугувати для подальших наукових доробок у дослідженні понять та ознак кримінально-правового впливу, заходів кримінально-правового впливу та засобів кримінально-правового впливу.

Схема

Висновки. На підставі вищевикладеного пропонуємо розглядати кримінально-правовий вплив через заходи та засоби кримінально-правового впливу. Заходами кримінально-правового впливу слід вважати кримінальну відповідальність, звільнення від кримінальної відповідальності, заходи, які виключають кримінальну відповідальність. Вказані заходи умовно ставлять перший рівень кримінально-правового впливу, адже зумовлюють рух кримінального провадження і можуть бути самодостатніми у застосуванні. Захід кримінально-правового впливу обумовлює вибір засобів кримінально-правового впливу, якщо є потреба у їх застосуванні. До останніх відносяться

покарання, звільнення від призначення покарання, звільнення від відбування покарання, призначеного судом, звільнення від подальшого відбування призначеного судом покарання, судимість, обмежувальні заходи, примусові заходи медичного характеру, примусове лікування, спеціальна конфіскація, заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, примусові заходи виховного характеру. Засоби кримінально-правового впливу можна назвати другим рівнем кримінально-правового впливу. Вказане відображає пов'язаність заходів та засобів кримінально-правового впливу, що становить собою систему кримінально-правового впливу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 19.09.2024).
2. Березовський А.А. Кримінально-правовий вплив: проблеми визначення. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету*. 2012. № 4. С. 143–146.
3. Ус О.В. Кримінально-правовий вплив: сутність і зміст. *Актуальні проблеми кримінальної відповідальності*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 10-11 жовтня 2013. Харків. 2013. С. 213–217.
4. Вечерова С.М. Заходи кримінально-правового впливу на злочини: поняття, умови застосування та види. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2011. № 2. С. 124–126.
5. Драган О.В. Поняття та види заходів кримінально-правового впливу. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. Випуск 2. Том 2. С. 71–74.
6. Козаченко О.В. Кримінально-правові заходи: культурологічний вимір : монографія. Миколаїв : Іліон, 2011. 504 с.
7. Митрофанов І.І. Механізм кримінально-правового регулювання : монографія. Кременчук : Видавець ПП Щербатих О.В., 2019. 480 с.
8. Нікіфорова Т.І. Теорія і практика застосування заходів кримінально-правового характеру : навчальний посібник. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2020. 175 с.
9. Пономаренко Ю.А. Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень : монографія. Харків : Право, 2020. 720 с.
10. Хавронюк М.І. Заходи кримінально-правового впливу: які вони бувають? *Юридичний вісник України*. 2013. № 21 (934). С. 6-7.
11. Яремко Г.З. Система заходів кримінально-правового характеру. *Часопис Академії адвокатури України*. 2014. Т. 7, № 4. С. 89–92.
12. Яценко А.М. Застосування заходів кримінально-правового характеру : монографія. Харків : Ніка Нова, 2014. 387 с.
13. Павлова Т.О. Класифікація заходів кримінально-правового впливу з урахуванням ознак суб'єктів охоронних кримінально-правових відносин. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 4. С. 141–144.
14. Сюсюкало З.М. Поняття заходів кримінально-правового впливу у кримінальному праві України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 4. С. 234–241.
15. Андріанова Т.Ю., Пекар П.В. Система заходів кримінально-правового впливу за законодавством України. *Наше право*. 2017. № 3. С. 81–87.
16. Євдокімова О.В. Поняття та класифікація інших заходів кримінально-правового характеру. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 6. С. 182–185.
17. Меркулова В.О. Заходи кримінально-правового характеру та кримінальна відповідальність: проблеми чинного законодавства. *Заходи кримінально-правового впливу: проблеми нормативної регламентації та ефективності застосування*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 07 лютого 2014 року). Одеса. 2014. С. 26–29.
18. Ревтов О.В. Кримінальна відповідальність і заходи кримінально-правового характеру. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна*. 2014. № 18. С. 247–249.
19. Хавронюк М.І. Заходи кримінально-правового впливу і кримінальна відповідальність. *Актуальні проблеми кримінальної відповідальності* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 10–11 жовтня 2013 р.). Харків, 2013. С. 130–134.
20. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / В.І. Борисов, В.Я. Тацій, В.І. Тютюгін та ін. ; за ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. 5-те вид., переробл. і допов. Х. : Право, 2015. 528 с.
21. Ковалик Ю.М. Обмежувальні заходи в кримінальному праві України : дис. ... д-ра філософії в галузі права : 081. Львів, 2023. 246 с.
22. Баулін Ю.В. Кримінальна відповідальність: сутність, зміст та правова форма. *Вісник Академії правових наук України*. 2003. № 2(33)–3(34). С. 626–633.
23. Вознюк А.А. Кримінальне право України. Загальна частина : конспект лекцій / А.А. Вознюк ; вступне слово д.ю.н., проф. О.О. Дудорова. Київ : Нац. акад. внутр. справ. «Освіта України», 2016. 236 с.
24. Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. В.О. Навроцького. К. : Юрінком Інтер, 2013. 712 с.
25. Пономаренко Ю.А. Форми реалізації кримінальної відповідальності за кримінальним законодавством України. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди*. Серія «Право». 2013. Вип. 20. С. 65–72.
26. Козак О.С. Звільнення від кримінальної відповідальності і виключення такої відпо-

відальності та звільнення від покарання: поняття відмежування. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2005. Вип. 31. С. 78–83.

27. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р.

№ 4651-VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 29.09.2024).